

Shahid Bahonar
University of Kerman

The Importance of the Place of Comparative Approach in the History of Persian Folk Literature and Criticism of Arabic Poetry and Prose Texts, the Heading of Folk Literature, Master's Degree in Persian Language and Literature*

Mahsa Jalali¹ Omid Zakerikish²   Mohammad Rahimi Khuyegani³

Abstract

1. Introduction

After the term "Folklore" was coined by Ambroise Morton in 1846 and the beginning of research on folk literature and culture, Studies related to this field had many developments and scientific advances. Research in the field of Persian folk culture and literature also began with the research of orientalists (see Afshari, 1388: 289).

After that, even despite the increasing process of recording the components of folk culture and literature and even the establishment of the orientation of folk literature in 2013 and the specialization of studies in this field in Iran, the research conducted in this field still has obvious flaws. Stopping at the stage of registering the components of folk literature, the ambiguity in the structure and characteristics of these components, and most importantly, the weakness in the theoretical foundations are among the most important things that can be pointed out (see. Aliani et al, 2019: 10).

One of the main reasons for this issue is the neglect of the Arabic sources of the early Islamic centuries as the preservers of Iranian

* Article history:

Received 21 November 2022

Received in revised form 27 February 2023

Journal of Comparative Literature

Year 15, No. 28, spring and summer2023

Accepted 08 April 2023

Published online: 16 September 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Student of Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: Mahsa.jalali77@gmail.com
2. **Corresponding author:** Assistant Professor of Persian language and literature, Department of Persian language and literature, university of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: o.zakerikish@ltr.ui.ac.ir.
3. Associate Professor of Arabic language and literature, Department of Arabic language and literature, university of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: m.rahimi@fg.ui.ac.ir

folklore culture and literature in the era of the loss of Persian sources and neglect in the history of folklore Persian literature.. "It is an important issue that the Arabic language played an important role as the preserver of Iranian folklore literature before Islam." (Cejpek, 2014: 27 & 26). Despite this, in addition to the researches that have been done in the field of folklore culture and literature, the importance of these resources and the effective role of the comparative approach have not been paid attention to in the design of the lessons of the folk literature orientation. Especially since in the list of courses of this heading, there is a course called "Arabic Prose and Poetry" in which these sources are expected to be paid attention to, but these sources were not paid attention to in its design.

Based on this, in this article, while explaining the reasons for the importance of these sources, the most important available Arabic sources are introduced in terms of the reflection of Iranian folk literature and its developments in the first centuries of Islam, And in order to eliminate the existend shortcomings ,a heading has been designed for the course "Arabic Poetry and Prose Texts".

2.Methodology

Considering the need to refer to Arabic sources for the historical connection of the elements and components of Iranian culture and literature before Islam with the Islamic era, this research has been done by descriptive-analytical method and by analyzing the literature history data available in the library sources.

3.Discussion

The task of transferring Iranian culture and literature to Arabic culture and language in the first centuries of Islam has been undertaken by the translation movement. "Many sources of the past folklore of Iran have been translated into Arabic by Iranian scholars such as Ibn Moqfa, Tabari, Masoudi, Thaalebi, Hamzeh Isfahani and others and are available to us today." (Beihaghi, 1365: 41). Despite this, the heading designed for Arabic poetry and prose lesson of the heading of Persian folk literature in order to get familiar with official Arabic literature, including Arabic mystical texts, poems by Arab poets, Arabic works by Persian poets and writers, and contemporary Arabic research texts in the field of language and literature, the

Qur'an, Nahj al-Balagha, and commentary texts, Arabic proverbs, phrases and verses common in Persian texts. The general approach and a cursory look in the selection of texts and the focus of this heading on official literature texts and neglecting the importance of the comparative approach do not meet the scientific needs of students in this field. Therefore, the issue of interest in this article is that despite the many reasons for the high importance of Arabic texts in the history of Iranian folk literature, how the sources of Arabic poetry and prose texts in the heading of folk literature to explain the nature of Iranian folk culture and literature and its developments In the first centuries of Islam and attention to the importance of the comparative approach has not been organized?

Reasons for the importance of the comparative approach in the history of Persian folk literature

Some of the most important intratextual and extratextual reasons for the importance of Arabic sources in the field of Iranian folk culture and literature are as follows:

1. The existence of different forms of Iranian folk stories and proverbs and and anecdotes in Arabic sources: in many cases, these sources have become the oldest or only sources of Iranian folklore stories. Such as the reflection of a story about Ardeshir Babkan, in the book "nehayat-al-arab" under the name of Irajosteh and Khosrow in the Persian translation of Varavini's Marzbannameh.

2. The importance of the works of Arabic-speaking Iranian writers and poets, especially the Shaoubians, in terms of recording the components of Iranian folk literature: The Shaoubieh movement is one of the most important factors in the transfer of Iranian folk culture and literature to Arabic culture and sources. The works of this group, such as Ibn Muqafa, Mahmoud vorraq, Saleh ibn Abd al-Quddus and Bashir ibn Burd, contain a large number of poetic or prose form of components of Iranian folk literature such as Iranian proverbs and admonition in Arabic

In Arabic: "The tooth is still worn out, and the one who has it is still in pain and is leaving it. " (Ibn Muqaffa, 2002: 140).

In Persian: " The eaten by worm (destroyed) tooth of the should be removed " (Amini, 2009: 287).

3. The importance of Arab collections (collections of poetries and writers works and folklore content too) in Iranian folk culture and literature: which spread of a new style in Arabic writings

is via Jahiz Basri (under name of collection writing) and the creation of numerous works imitating it, the reflecting ideas, admonitions and anecdotes related to folklore culture and literature in written works increased. The reflection of some common beliefs in Iranian culture in Abu hayyan Tawhidi's *Al-Emta va Al-Moanesat* about trees, animals and mineral stones is one of these (cf. Tawhidi, 2005: 235).

4. The need to pay attention to the literary components in Arabic sources that have a folk origin: one of the main necessary steps in explaining the importance of Arabic written sources in the field of Iranian folk literature is to pay attention to the literary components that have a folk origin. "There has been a continuous mutual influence between written and oral literature" (wellek, 2013: 41 & 42). Fables, parables, jokes, Arabic folk poems of Iranian origin, quatrains, and beggars' stories originating from Iranian culture are among the most important of this group.

5. The importance of Arabic sources in terms of recording the legendary history of Iranians and its importance in the discussion of mythological studies: the translation of Iranian history sources into Arabic, especially the "Khuday nameh", and the comparison of different characterizations of Iranian mythological champions such as Rostam in these sources with the *Shahnameh* and Iranian folk culture, It doubles the importance of Arabic sources in studying the history of developments in Iranian mythology.

6. The influence of Arabic-Islamic culture on the components of Iranian folk literature: When discussing the importance of Arabic sources in the discussion of Iranian folklore literature, it is necessary to consider the effects of Arabic-Islamic culture on Iranian public culture and literature. including the influence of Arabic proverbs and admonitions and the importance of influence of Semitic and Islamic history in the discussion of comparative mythology and the spread of Arabic love stories in Iranian culture.

Authors and important works: the works of Ibn Muqafa as the first collections containing Iranian proverbs and rulings after Islam, the works of Jahiz, the important work of Abu al-Faraj Isfahani called *Al-Aghani*, the works of Thaalibi Neishabouri, the book of Abu hayyan Tawhidi's *Al-EMtaa* and *Al-Mu'anasat*, the works of Qazi Mohsen Tanukhi and the work of Ragheb Isfahani With the name of *Mohazerat al-odaba va Mohaverat al-shoara va al-bolagha*, which

contain verse and prose form of proverbs and admonitions, anecdotes, stories, superstitions, Arabic stories that are influential in Iranian culture, jokes and popular opinions. these cases are the most important things is the importance of Arabic sources in reflecting folk culture and literature.

Designing the heading of the Iranian folk culture and literature course in Arabic poetry and prose texts: based on the discussed topics, it is suggested to change the title of the Arabic poetry and prose texts course in the Persian folk literature heading to "Iranian folk culture and literature in Arabic prose and poetry texts" and educational topics should be organize under these main headings:

"The importance and role of Nahj al-Balagha and the Holy Quran in Iranian folk culture and literature"

"Iranian admonitions, Arabic admonitions and understanding the importance of moral and religious admonitions and advice in Iranian culture (before and after Islam)"

" Iranian proverbs in sources of Arabic proverbs, Arabic proverbs, stories of proverbs, examples of Arabic poems by Iranian poets (poetic form of proverbs and admonitions)"

"The importance of historical sources in the analysis and investigation of Iranian, Semitic and Islamic mythology and how to synchronize them"

" Analysis and investigation of Iranian folk culture and literature in the Arabic collections"

"Study of Arabic love stories introduced into Persian culture and literature"

"The influence of folk culture and literature in the creation of the literary type of Maghameh"

"Jokes and comical in Arabic sources"

"Familiarization with the research texts of Arabic writers in the field of the connection between Iranian folk culture and literature with Arabic and Islamic culture and literature".

4. Conclusion

The current heading of the course on Arabic poetic and prose texts of the folk literature major does not fit with the goals and nature of the major. In the design of the proposed heading in this article, three effect-oriented, component-oriented and research-oriented approaches have been considered. In teaching these cases, you can pay attention

to these three approaches. This means that in effect-oriented cases, the focus should be on the study of literary components that have an impact on people's culture, in component-oriented cases, emphasis should be placed on comparing and studying the course of changes in literary components, and in research-oriented cases, emphasis should be placed on the reflection of various components of Iranian folk culture in the Arabic collections. By presenting such cases, it is possible to solve part of the historical problem regarding the nature of Iranian folk culture and manners after Islam, and to direct students' minds to the importance of theoretical foundations in research in this field.

Keywords: folk literature, comparative approach, heading of master's degree, heading of Arabic poetry and prose texts

References [In Arabic]:

- Daif, S. (1975). *History of Arabic Literature*. Second edition. Beirut: Dar Al-Maaref.
- Al-Fakhuri, H. (1986). *The comprehensive in the history of Arabic literature. Ancient literatur*. Beirut: dar Al-Jil.
- Farrokh, O. (2006). *History of Arabic Literature*. Beirut: Dar Al-Malayin.
- Ibn Abi Al-Hadid, A. (1971). *Sharh e nahj Al-Balaghat*. . Emendationed by Mohammad Abd Al-Karim Al-Namri. Beirut: Dar Al-Kotob Al-Elmiyeh.
- Ibn Khallikan, A. (1972). *Vafiyat Al-Aayan and Anbae Abnae Al-zaman*. Searched by Ehsan Abbas. Beirut: Dar Al-Sader.
- Ibn Moqaffa, A. (1956). *Al-Adab al_saghir and Al- Adaba al_kabir*. Beirut: Dar Al-Maktabat Al-Bayan.
- Ibn Moqaffa, A. (2002). *Kelilat Wa Demnat*. Beirut: Dar Al-Kotob.
- Ibn al-nadim, M. (n.d). *Al- Fehrest*. Searched by Yusef Ali Tavitl. Beirut: Dar al- Kotob al- Elmiyeh.
- Al-Jahiz, A. (2003). *Al-Hayavan*. Beirut: Dar al-Elmiyeh.
- Meydani, A. (1973). *Majma Al-Amsal*. Edited and adjusted by Mohammad Mohi Al-Din Abd Al-Hamid. Beirut: Dar Al-Jil.
- Al-Moghadasi, A. (2010). *Al-Bade va al-tarikh*. Samir Shams. Beirut Dar Al-Sader.

- No Name .(1996). *Nihayat Al-Arab*. Emendationed by Mohammad Taghi Danesh pajuh. Tehran: Association of National Works and Honors.
- Ragheb Isfahani, A. (1999). *Mohazerat Al-Odaba va Mohaverat Al-Shoara and Bolagha*. Omar Tabbae. Beirut: Dar Al-Argham.
- Al-Subki, T. (1992). *Tabaqat Al-Shafeiat Al-Kobra*. Searched by Mahmud Mohammad Al-Tanahi and Abd Al-Fattah Mohammad Al-Holo.
- Al-Thaalebi, A. (1983). *Al-Tamsil Al-Mohazerat*. Searched by Abd Al-Fattah Mohammad Al- Holo.
- Al-Tohidi, A. (2005). *Al-Emtae wa Al-Moanesat*. Beirut: Al-Maktabat Al-Asriyat.
- Al-Zirikli. K. (2002). *famouses*. Beirut: Dar Al-Malayin.

References [In Persian]:

- Afshari, M. (2009). Folk literature. *Encyclopedia of Persian language and literature*. Under the supervision of Esmael saadat. (3). Tehran: Persian language and literature Academy.
- Al-Akoob, I. (1989). *The influence of Persian admonition on Arabic literature*. Tehran: Elmi Farhangi.
- Aliyani, F., Rezayati, M. & Cheraghi, R. (2018). Pathology of folk literature theses in Iran. *Jurnal of Folklore*, 8 (36), 5-30.
- Amini, A. (2009). *Folklore*. Tehran: Mazyar.
- Aydenloo, S. (2012). Some point and motives of Poetic story Zarrin Ghaba Nameh, *Jurnal of Folklore*, 1 (1), 1-40.
- Azartash, Azarnoosh .(2006). Ibn Moqaffa. *Great Islamic Encyclopaedia*. . Under the supervision of Kazem Mousavi Bojnurdi. (4). Tehran: Great Islamic Encyclopaedia.
- Azimi, A. (1976). *Biography and books of Ibn Muqaffa*. Tehran: Farrokhi.
- Beyhaghi, H. (1986). *Research and investigation of folk culture of Iran*. Mashhad: Astan ghods razavi.
- Bighami, M. (1960). *Darab Nameh*. Edited by Zabih Allah Safa. Tehran: Bongah Tarjomeh and nashr.
- Bolukbashi, A. (1977). *Folklore*. Tehran: Ministry of Education.
- Cejpek, J. (2004). *Folk-literature of Iran*. Tehran: soroosh.
- Eghbal Ashtyani, A. (2003). *Biography of Ibn Muqaffa*. Tehran: Asatir.

- Isfahani, A. (1989). *Al-Aqani*. Translated and Summarized and explained by Mohammad Hossein Mashayekh Fereydani. Tehran: Elmi Farhangi Publications.
- Fakhuri, H. (1982). *History of Arabic literature*. Ttranslated by Abd al-Hamid Ayati. Tehran: Tus.
- Fathi, R. (1983). Sasian or Sasan's children, *Jurnal of Persian language and literature*, 31(130), 89-102.
- Hosseini, M. (2003). *Jahiz of Neyshabur*. Mashhad: Mashhad Ferdowsi University.
- Hameen-Anttila, J. (2018). *Khuday-Namag the middle persian's shahnameh*. Translated by Mahnaz Babaei. Tehran: Morvarid.
- Ibn Moqaffa, A. (2013). *Al-Adab al saghir and al- adab al-kabir*. Translated by Zeyn al- Abedin Faramarzi. Qom: University of qom.
- Jamal Al-Din, M. (2010). *Persian inscriptions on the inscriptions of Arabic literature*. Translated and Searched by Ghasem Mokhtari & Mahmud Shahbazi. Arak: University of Arak.
- Joveini, A. (2014). *Tarikh Jahangoshaye Joveyni*. Emendationed by Habbib Allah Abbasi & Iraj Mehraki. Tehran: Zavvar.
- Khaleghi motlagh, J. (1976). Abu Ali Balkhi. *Encyclopedia of Iran and Islam*. Under the supervision of Ehsan Yarshater. Tehran: Book translation and publishing company.
- Khatibi, A. (1996). See to Nihayat Al-Arab and that's persian old translation, *Jurnal of Nameyeh Farhangestan*, 2(8), 140-149.
- Mahdavi, B., Behnamfar, M. & Shams Al-Dini, M. (1395). Types Of Shahrashoob and Oldest guild shahrashoob, *Jurnal of Literary techniques*, 8(14), 45-56.
- Mez, A .(1985). *Islamic civilization in the fourth century of Hijri*. Translated by Alireza Zekavati gharagozloo. Tehran: Amirkabir.
- Mohaghegh, M. (2003). Comparative literature (Persian nd Arabic), *Conference honoring Dr. Fatemeh Sayyah*, 1, 49-70.
- Momtahn, H. (1991). *Shoubie movement: the national movement of Iranians against the Umayyad and Abbasid*. Tehran: Asatir.
- Omidasalar, M .(2009). Khoday nameh. *Encyclopedia of Persian language and literature*. under the supervision of Esmael saadat. (3). Tehran: Persian language and literature Academy.

- Ragheb Esfahani, A. (1992). *Mohazerat Al-Odaba and Mohaverat Al-Shoara and Bolagha*. Translated by Mohammad Saleh Ibn Mohammad Bagher ghazvini. Tehran: Soroush
- Ruh Al-Amini, M. (1997). *Ancient rituals and celebrations in Iran today*. Tehran: Agah.
- Sabzian poor, V. (2008). The impact of majesty Ali's words in Al-adab al-Saghir and Al-adab Al-Kabir, *Jurnal of Articles and reviwrs*, 41 (88). 53-69.
- Sabzian poor, V. (2010). The importance of Arabic Sources in explaining Persian Culture and literature, *Jurnal of Literary criticism research*, 1(1), 69-92.
- Sabzian poor, V., & Darabi. H. (2012). Criticism and review of the sources of anecdotes in Jame Al-Tamsil. *Jurnal of Mah Adabiyat book*, 70(184), 46-54.
- Sabzian poor, V., & Darabi, H., & Azizi. N. (2014). Iranian Islamic culture in the book Adab Al-Saghir and its impact on Arabic sources, *Jurnal of Research letter of comparative literature*, 4(13), 49-72.
- Sabzian poor, V., & Jahani. H. (2016). The Story of the proverb in Generative proverb, *Jurnal of Folklore*, 4(10), 85-111.
- Sattari, J. (1989) *origin of peoples culture* , *Jurnal of Theatr*, (6&7&7), 9-104.
- Shahidi, J. (1999). *Translation of Nahj Al-Balagha*. Tehran: Elmi farhangi.
- Shamisa, S. (1995). *Process of robaei*. Tehran: Ferdows.
- Shamisa, S. (1997). *The main plot of th story of Rostam and Esfandyar and discussions in the Mehr ritual*. Tehran: Mitra.
- Tafazzoli, A. (1997). *History of Iranian literature before Islam*. Edited by Jaleh Amoozgar. Tehran: Sokhan.
- Tafazzoli, A. (2006). *Fahlaviyat*. Translated by Fariba Shokuhi, *Jurnal of Cultural center letter*, 29(8), 119-130.
- The headlines of master's degree (2013). *Folk literature orientation*. Tehran: Ministry of Science, Research and Technology.
- Varavini, S. (2019). *Marzban nameh*. Emendationed by Mohammad Ghazvini and Descriptioned by Khalil Khatib Rahbar. Tehran: Safi Alishah.
- Wellek, R. & Warren, A. (1994). *Theory of literature*. Translated by Ziyae Movahhed and Parviz Mohajer. Tehran: Elmi farhangi.

Zekavati Gharagozloo, A. (2018). Al-Bayan and Al-Tabyin. *Islamic world Encyclopedia*, (5), 49-50.

اهمیت جایگاه رویکرد تطبیقی در تاریخ ادب عامه فارسی

(با تکیه بر نقد درس متون نظم و نثر عربی سرفصل گرایش

ادبیات عامه مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی)*

مهسا جلالی^۱؛ امید ذاکری کیش (نویسنده مسئول)^۲؛ محمد رحیمی^۳

چکیده

گرایش ادبیات عامه در ایران، سال ۱۳۹۲ در مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی تأسیس شد. در سرفصل این گرایش، دو واحد به «متون نظم و نثر عربی» اختصاص داده شده است. منابع این درس با منابع درس نظم و نثر عربی در سایر گرایش‌های کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی مشترک است و به ادبیات نخبه‌گرا و رسمی عربی تکیه دارد. این در حالی است که فرهنگ و ادبیات عامه ایرانیان که از فرهنگ عربی-اسلامی نیز تأثیر پذیرفته، در قرون نخست اسلامی تا حد زیادی در منابع عربی بازتاب یافته و دلایل بسیاری مبنی بر اهمیت این منابع در باب فرهنگ و ادب عامه ایرانی وجود دارد. به بیان بهتر رویکرد تطبیقی کلید حل ابهام‌ها و خلل‌های تاریخی موجود در زمینه پژوهش‌های مربوط به ادب عامه ایرانی است. بر این اساس لازم است در درس «متون نظم و نثر عربی» در گرایش ادبیات عامه اهداف، رئوس مطالب و منابع با توجه به

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۱۲/۱۸ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹

نشریه ادبیات تطبیقی، سال پانزدهم، شماره بیست و هشتم، بهار و تابستان ۱۴۰۲،
DOI: 10.22103/JCL.2023.20517.3553 صص ۳۳-۷۳

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

رایان‌نامه: Mahsa.jalali77@gmail.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایان‌نامه:

o.zakerikish@ltr.ui.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشکده زبان‌های خارجی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایان‌نامه:

m.rahimi@fg.ui.ac.ir

اهمیت رویکرد تطبیقی در قرون نخست اسلامی متناسب سازی شود. در این جستار ابتدا دلایل اهمیت رویکرد تطبیقی در تاریخ ادب عامه ایرانی با روش توصیفی-تحلیلی بررسی، سپس اهمیت این درس در سرفصل گرایش ادب عامه نیز تبیین شده است؛ سرانجام با تکیه بر ظرفیت فراوان رویکرد تطبیقی از نظر مؤلفه‌های ادب عامه، سرفصل متناسب با نیاز علمی دانشجویان این گرایش برای درس متون نظم و نثر عربی طراحی می‌شود.

واژه‌های کلیدی: ادبیات عامه، رویکرد تطبیقی، سرفصل کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، درسنامه متون نظم و نثر عربی.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

پس از وضع اصطلاح فولکلور (Folklore) توسط آمبروز مورتون در سال ۱۸۴۶ میلادی (ر.ک: به بلوکباشی، ۱۳۵۶: ۱۹۰) و بعد از آن آغاز تحقیقات گسترده درباره ادبیات شفاهی و فرهنگ عامه مردم، مطالعات مربوط به این حوزه دستخوش تحولات و پیشرفت‌های علمی فراوانی شده است. «به این معنا که تحقیق درباره معتقدات و ادبیات شفاهی و اعمال و رفتار توده مردم، نه به منظور تجویز یا تحریم آن بلکه با هدف شناخت واقعیت‌های اجتماعی مطرح شد.» (روح‌الامینی، ۱۳۷۶: ۲۳۰)

در همین راستا درباره ادبیات عامه، ابعاد گسترده و خصایص آن، پژوهش‌های گسترده‌ای صورت گرفت. «ادبیات عامه - که گنجینه‌ای برای ادبیات مکتوب محسوب می‌شود- نقش مهمی در دوام و پایداری فرهنگ قومی و استمرار آن در تاریخ دارد» (برنامه درسی گرایش ادبیات عامه ۱۳۹۲: ۵)؛ از این رو مطالعه تخصصی فرهنگ و ادبیات عامه نیازی ضروری و انکارناپذیر در تحقیقات مربوط به علوم انسانی است.

پژوهش در حوزه فرهنگ و ادب عامه پارسی با تحقیقات خاورشناسان آغاز

شده است.

ایرانیان تحقیق و مطالعه جدی درباره ادبیات عامیانه را همراه با توجه به فرهنگ عامه، از غربیان آموختند. هرچند که در گذشته برخی از ادبا و عالمان ایرانی، آثاری حاکی از فرهنگ عامه پدید آورده بودند، مانند دیوان البسه نظام الدین محمود قاری (متوفی ۸۶۶ق)، دیوان کنز الاشتهاء بسحاق اطعمه (متوفی ۸۳۰). (افشاری ۱۳۸۸: ۲۸۹)

بعد از آن پژوهش‌های مرتبط با فرهنگ و ادب عامه در ایران با نام کسانی چون علامه علی‌اکبر دهخدا، صادق هدایت، محمدعلی جمالزاده و امیرقلی امینی گره خورده است. در صد سال اخیر روند ثبت و ضبط مؤلفه‌های فرهنگ عوام و البته گونه‌های مختلف ادبیات عامه در فرهنگ‌ها و آثار پژوهشی مختلف، به روش توصیفی - تحلیلی ادامه یافته است؛ به نحوی که با افزایش کمی پژوهش‌های موجود در این زمینه در سال‌های اخیر، نیاز مبرمی به سازماندهی و توجه ویژه به حوزه فرهنگ و ادب عامه به وجود آمد. به همین منظور گرایش ادبیات عامه در سال ۱۳۹۲ در مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی تأسیس شد و سرفصل آن توسط شورای برنامه ریزی آموزش عالی به تصویب رسید.

با وجود تأسیس گرایش ادب عامه و تخصصی‌تر شدن مطالعات صورت گرفته در زمینه فرهنگ و ادب عامه در ایران، هنوز نقایص آشکاری ساحت پژوهش‌های انجام گرفته در این زمینه را با کاستی مواجه کرده است. توقف در مرحله ثبت و ضبط مؤلفه‌های ادب عامه، ابهام در ساختار و ویژگی مؤلفه‌های ادب عامه و از همه مهم‌تر ضعف در بنیان‌های نظری از مهم‌ترین مواردی است که می‌توان به آن اشاره کرد. (ر.ک: آلیانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰) یکی از اصلی‌ترین دلایل این مسئله، بی‌توجهی به اهمیت منابع عربی قرن دوم تا ششم هجری به عنوان حافظان فرهنگ و ادبیات فولکلور ایرانی و نادیده گرفتن اهمیت جایگاه رویکرد تطبیقی در تاریخ ادب عامه فارسی است. «این نکته حایز اهمیت است که زبان عربی به عنوان حافظ ادبیات فولکلور پیش از اسلام ایران، نقش مهمی ایفا کرده است.» (سیک، ۱۳۸۴: ۲۷ و ۲۶)

بنابراین برای تبیین شالوده‌ها و بنیان‌های فرهنگ و ادب عامه ایران در طول قرون گذشته، گزیری جز توجه به اهمیت منابع عربی مرتبط و بررسی دقیق آن‌ها نداریم. اگرچه

پیش از این اهمیت منابع عربی در بحث حفظ فرهنگ و ادب ایرانیان در نزد پژوهشگران ایرانی و البته خاورشناسانی نظیر ادوارد براون تبیین شده است (ر.ک: آذرنوش، ۱۳۸۵: ۳۲)، اما هنوز در بحث پژوهش‌های مربوط به ادبیات فولکلور و طراحی مبانی در این حوزه، توجه لازم به اهمیت این منابع صورت نگرفته است. دامنه این بی‌توجهی تا طراحی سرفصل گرایش ادب عامه، یعنی مهم‌ترین نهاد رسمی فعال در حوزه آموزش و پژوهش‌های فرهنگ و ادب عامه ایرانی نیز کشیده شده و درس‌های موجود در این سرفصل از توجه به اهمیت بالای منابع عربی قرون نخست اسلامی و نقش مؤثر رویکرد تطبیقی در زمینه رفع ابهام‌ها و کاستی‌های موجود در زمینه پژوهش درباره ادب عامه ایرانی بی‌بهره هستند.

در فهرست دروس این سرفصل، درسی با نام «متون نظم و نثر عربی» دیده می‌شود که انتظار می‌رود به این مهم توجه کرده باشد. لازم به ذکر است که منابع درس متون نظم و نثر عربی در همه گرایش‌های مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی مشترک است و با هدف آشنایی دانشجویان با اشعار و آثار ادبیات نخبه‌گرا و رسمی عربی طراحی شده است.

به‌طور کلی مشابهت منابع این درس در همه گرایش‌های رشته زبان و ادبیات فارسی توجیه پذیر نیست؛ چراکه با توجه به پیوند و ارتباط عمیق فرهنگ و ادب ایرانی با فرهنگ و زبان عربی در قرون نخست اسلامی، امکان اختصاص دادن ظرفیت این درس به منابع عربی مرتبط با هر گرایش و پر کردن خلأ آموزشی در این زمینه‌ها وجود دارد. بنابراین طراحی منابع درس متون نظم و نثر عربی برای گرایش ادبیات عامه نیز بدون توجه به اهمیت منابع عربی حافظ ادبیات فولکلور ممکن نخواهد بود یا حداقل کارایی لازم را نخواهد داشت؛ چراکه این درس در سرفصل گرایش ادب عامه فارسی از چند جهت اهمیت دارد؛ اهمیت آن از یک‌سو از جهت پیوند ناگسستنی فرهنگ و ادب عامه ایرانی با زبان عربی در برهه‌ای از تاریخ است. از سوی دیگر این درس نقش بنیادینی در فراهم آوردن داده‌های اساسی در باب تاریخ ادب عامه و تحولات آن در قرون نخست اسلامی دارد. با این وجود به هنگام تخصیص این منابع مشترک برای درس متون نظم و نثر

عربی‌گرایی ادبیات عامه، توجه لازم به اهمیت برخی از منابع عربی در ثبت مؤلفه‌های ادب عامه و نقش رویکرد تطبیقی در بازتاب تاریخ و مؤلفه‌های فرهنگ و ادب عامه ایرانی نشده‌است.

روشن است که پیش از اسلام انواع و گونه‌های مختلفی از ادب عامه و ادب شفاهی در میان ایرانیان رایج بوده‌است. به‌ویژه اینکه سنت شفاهی در میان ایرانیان باستان اهمیت زیادی داشته‌است. «همین توجه به روایات سینه به سینه تا دوران‌های بعد از اسلام نیز ادامه یافت. چنان‌که مدونان اسطوره‌ها و داستان‌های حماسی ایران مانند فردوسی، علاوه بر روایات مکتوب خدای‌نامه، از روایات شفاهی نیز بهره می‌جستند.» (تفضلی، ۱۳۷۶: ۱۳) بنابراین بدیهی است که این انواع ادبی بعد از اسلام به یکباره از میان نرفت و در میان مردم ادامه یافت. از طرفی، باقی‌نماندن اثر زیادی از تألیفات فارسی تا پیش از سده سوم هجری، اهمیت منابع عربی را که حاوی اطلاعاتی در باب فرهنگ و ادب عامه ایرانی است، بیش از پیش نشان می‌دهد؛ به‌نحوی که بخش مهمی از زمینه فرهنگ مردم را باید در این منابع جستجو کرد. (ر.ک: ستاری، ۱۳۶۸: ۶۳-۲۰)

طبیعی است که به دلیل اهمیت زبان عربی در چند قرن نخست اسلام در میان طبقه نخبه و تحصیلکرده ایرانی به عنوان مؤلفان آثار ادبی و فرهنگی، تبیین چگونگی فرهنگ و ادب عامه ایرانیان در آن برهه از تاریخ به عهده متون نظم و نثر عربی (از طریق توجه به رویکرد تطبیقی) است، یا حداقل این متون نقش بسیار مهمی در این زمینه دارد. بنابراین انتظار می‌رود در طراحی رئوس مطالب این درس، متون عربی مختلفی که می‌تواند فرهنگ و ادبیات عامه ایرانی را در قرون نخست اسلامی بشناساند، مورد توجه قرار گیرند. در جستار حاضر کوشش می‌شود با ذکر دلایل درون و برون‌متنی، نخست اهمیت این درس در این گرایش تبیین شود، سپس مهم‌ترین منابعی که به ما در درک بهتر ادب عامه ایرانی و تحولات آن در قرون نخست اسلامی در آینه آثار عربی کمک می‌کند، معرفی شود؛ همچنین در نهایت بر مبنای رویکرد انتقادی مذکور سرفصلی برای این درس طراحی و پیشنهاد شود.

۲-۱. پیشینه پژوهش

خوشبختانه نقد و بررسی سرفصل دروس رشته‌ها و مقاطع مختلف، اخیراً بسیار مورد توجه قرار گرفته است. برای نمونه حرّی در پژوهشی با عنوان «آسیب‌شناسی سرفصل مصوب گرایش ادبیات روایی در مقطع کارشناسی ارشد در پرتو نقد مطالعات رفتاری»، سرفصل این گرایش را از لحاظ مواردی از جمله نیازمحور نبودن و عدم رعایت اهداف و روش نقد کرده است. (ر.ک: حرّی، ۱۳۹۸). شاکری نقد درس «ادبیات داستانی» را در سرفصل دوره کارشناسی به دلایلی از جمله گستردگی دامنه مطالب به عنوان یک واحد درسی و یا قرار دادن نوع ادبی نمایشنامه به عنوان زیرمجموعه ادبیات داستانی، موضوع کار خود قرار داده است. (ر.ک: شاکری، ۱۳۹۸). ذاکری کیش در پژوهشی با عنوان «نقد و بررسی درسنامه (آثار غنایی غیر منظوم) در سرفصل دکتری زبان و ادبیات فارسی، گرایش غنایی»، دو اصطلاح (غیرمنظوم) و (شناخت تحلیلی) را مورد انتقاد قرار داده و انتخاب قصه‌های عامیانه کهن را به عنوان منابع اصلی این سرفصل نادرست دانسته و منابع متفاوتی را برای این درس پیشنهاد کرده است. (ر.ک: ذاکری کیش، ۱۴۰۰). با این همه سرفصل گرایش ادبیات عامه پیش از این در پژوهشی ارزیابی نشده است.

موضوع اهمیت مؤلفه‌های ادب عامه ایرانی در منابع عربی و اهمیت رویکرد تطبیقی فارسی و عربی در زمینه مؤلفه‌های ادب عامه تاکنون در چندین پژوهش بررسی شده است. عیسی عاکوب در کتاب تأثیر پند پارسی بر ادب عربی (ر.ک: عاکوب، ۱۳۷۴)، به صورت اختصاصی پندهای فارسی و راه یافتن آن‌ها به منابع و آثار ادبی عربی را مورد تحقیق قرار داده است. همچنین محقق در مقاله‌ای با عنوان «ادبیات تطبیقی (فارسی و عربی)»، مواردی از جمله لغات، مثل‌ها، مضامین فارسی در شعر عربی و بالعکس، ترجمه اشعار فارسی به عربی و نمونه‌ای از داستان‌های فارسی در عربی را بررسی کرده است (ر.ک: محقق، ۱۳۸۳). سبزیان‌پور نیز در چندین مقاله از جمله «نقبی به روشنایی، در جستجوی امثال ایرانی در نظم عربی» (ر.ک: سبزیان‌پور، ۱۳۸۹)، «اهمیت منابع عربی در تبیین فرهنگ و ادب پارسی» (ر.ک: سبزیان‌پور، ۱۳۹۰)، و «فرهنگ ایرانی اسلامی در کتاب الأدب الصغیر

و تأثیر آن در منابع عربی» (ر.ک: سبزیان پور و همکاران، ۱۳۹۳) و «داستانهای امثال در امثال مولد» (ر.ک: سبزیان پور و جهانی: ۱۳۹۵)، بازتاب فرهنگ و ادب ایرانی در منابع عربی و تأثیر پذیرفتن فرهنگ و ادب ایرانی از فرهنگ اسلامی را بررسی کرده است.

۳-۱. اهمیت پژوهش

در سیر تحقیقات ادب عامه برای برقراری پیوند تاریخی عناصر و مؤلفه‌های فرهنگ و ادب عامه ایران پیش از اسلام با دوران اسلامی و همچنین اطلاع از چگونگی اوضاع فرهنگ و ادب عامه ایرانی در قرون نخست اسلامی، ناگزیریم به منابع عربی مراجعه کنیم. لازم است که دانشجویان و پژوهشگران در این زمینه متوجه اهمیت این منابع در تاریخ فرهنگ و ادب عامه ایرانیان باشند. آشنایی با این منابع و جایگاه آنها در تاریخ ادب عامه ایرانی، خلأ تاریخی موجود در منابع مورد مطالعه دانشجویان این گرایش را پر خواهد کرد. افزون بر آن با برقراری این پیوند منطقی، امکان تسلط دانشجویان بر مفاد ادب عامه ایرانی و افزایش تحقیقات روشمند مرتبط با این حوزه تقویت خواهد شد. همچنین این بازنگری با رویکرد اهمیت منابع عربی در این سرفصل، می‌تواند موجب جذب توجه و علاقه‌مندی دانشجویان عرب‌زبان یا دانشجویان زبان و ادبیات عربی در تحقیقات مربوط به این حوزه شود.

۲. بحث اصلی

با ورود اسلام به ایران، ارتباط فرهنگی ایرانیان با عرب‌زبانان افزایش یافت. «دو ملت فارس و عرب در جامعه، مذهب و سیاستی مشترک زندگی کردند، خونشان به هم آمیخت و فرهنگ و اندیشه هر یک به دیگری سرایت کرد.» (عاکوب، ۱۳۷۴: ۱۳۴) در این زمان حتی بدون آنکه نیازی به ترجمه‌های مکتوب و مدون وجود داشته باشد، مؤلفه‌های فرهنگ و ادب ایرانی به فرهنگ و زبان عربی راه یافت. (ر.ک، ضیف، ۱۹۷۵: ۹۴) پس از آن نیز این مؤلفه‌ها با زبان عربی در آثار طبقات تحصیلکرده و مؤلف پیوندی استوار یافت و ارمغان دین اسلام نیز مزید بر علت شد و حاصل آن پدید آمدن آثاری بود که تمدن اسلامی را بیش از پیش تقویت می‌کرد.

تمام مقایسه‌ها و تطبیق‌هایی که اخیراً میان ادبیات‌های اسلامی انجام گرفته است، نشان‌دهنده نوعی تأثیر متقابل بین آنهاست که در سایر ادبیات‌ها، آن را نمی‌یابیم؛ موضوع‌های ادبی از ادبیات یک ملت اسلامی وارد ادبیات دیگر ملت اسلامی شده ولی با سبک و سیاقی جدید، دگر بار به ادبیاتی که از آن سرچشمه گرفته بود باز می‌گردد. (جمال‌الدین، ۱۳۸۹: ۱۸۳)

بسیاری از این قبیل موضوعات ادبی از فرهنگ و ادب عامه هر ملت سرچشمه می‌گرفت. بعد از ورود اسلام به ایران وظیفه انتقال فرهنگ و ادبیات عامه ایرانی به فرهنگ و زبان عربی را نهضت ترجمه بر عهده گرفت. «بسیاری از منابع فولکلور گذشته ایران، توسط دانشمندان ایرانی‌الاصل همچون ابن‌مقفع، طبری، مسعودی، ثعالبی، حمزه اصفهانی و دیگران به عربی ترجمه شده و امروز در دسترس ما است.» (بیهقی، ۱۳۶۵: ۴۱) وجود چنین منابعی روشنگر اهمیت منابع عربی در زمینه حفظ فرهنگ و ادب عامه ایرانی در قرون نخست اسلامی و بویژه دوران خاموشی و از بین رفتن منابع فارسی است.

۲-۱. نقد درسنامه متون نظم و نثر عربی

با وجود مقدمات گفته‌شده، اما درسنامه طراحی شده برای متون نظم و نثر عربی سرفصل گرایش ادب عامه پارسی، توجه لازم به اهمیت منابع عربی حافظ ادبیات فولکلور را نداشته و رئوس مطالب آن در راستای آشنایی مقدماتی با ادب رسمی عربی به شرح زیر طراحی شده است:

۱. قرآن، نهج البلاغه و متون تفسیری عربی؛
۲. مثل‌ها و عبارات‌ها و ابیات عربی رایج در متون فارسی؛
۳. نمونه‌هایی از متون عرفانی به زبان عربی؛
۴. نمونه‌هایی از مشهورترین اشعار شاعران عرب؛
۵. نمونه‌هایی از سروده‌ها و نوشته‌های عربی شاعران و نویسندگان فارسی‌زبان؛
۶. متون تحقیقی معاصر عربی در حوزه زبان و ادبیات. (برنامه درسی گرایش ادبیات

عامه، ۱۳۹۲: ۲۹)

رویکرد کلی و نگاه گذرای اتخاذ شده در انتخاب متون و تمرکز بر متون ادب رسمی، بی توجهی به جایگاه و اهمیت هریک از موارد فوق در حوزه مطالعات ادب عامه و بی توجهی به اهمیت رویکرد تطبیقی و متون اصلی حاوی مؤلفه‌های ادب عامه در بخش منابع، اصلی‌ترین معایب در سننامه مذکور است. بنا بر این مقدمات، مسئله مورد توجه جستار پیش‌رو را می‌توان این گونه تبیین کرد: با وجود دلایل و شواهد متقن در اهمیت بالای برخی از متون عربی در تاریخ ادب عامه ایرانی، چگونه منابع در سننامه متون نظم و نثر عربی در گرایش ادب عامه با توجه به رویکرد تطبیقی متناسب سازی نشده است؟ آن هم به گونه‌ای که بتواند تبیین کننده چگونگی وضعیت مؤلفه‌های ادب عامه ایرانی در قرون نخست اسلامی و تحولات صورت گرفته در آن‌ها باشد؟

۲-۲. دلایل اهمیت رویکرد تطبیقی در تاریخ ادب عامه فارسی

لازم است در سننامه متون نظم و نثر عربی گرایش ادب عامه به گونه‌ای طراحی شود که پاسخگوی نیازهای علمی دانشجویان در حوزه‌های مختلف نظیر امثال و حکم و سیر تاریخی آن‌ها، مطالعات اسطوره شناختی، ادبیات غنایی عامیانه، حکایات اخلاقی، لطایف و حتی تأثیرات عمیق فرهنگی صورت گرفته در ادب عامه ایران بعد از اسلام باشد. این مسئله به این معنا است که در راستای رفع پرسش‌ها و ابهام‌های موجود در حوزه مطالعات ادب عامه ایرانی، توجه به اهمیت رویکرد تطبیقی در فاصله قرون اول تا ششم اسلامی ضروری است. به جز عوامل فرهنگی نظیر نقش برجسته مردم عامه در انتقال گسترده فرهنگ و ادب ایرانیان به فرهنگ و زبان عربی، تبدیل شدن زبان عربی به زبان حکومت، دشواری خطوط پهلوی و جایگزینی خط عربی به جای آن‌ها توسط طبقه نویسندگان و فاضل ایرانی (ر.ک: عاکوب، ۱۳۷۴: ۱۴۸-۱۳۳) و رواج اسلوب پارسی در ادب عربی (ر.ک: الفاخوری، ۱۹۸۶: ۳۲۰)، لازم است برخی از مهم‌ترین دلایل درون‌متنی و برون‌متنی اهمیت منابع عربی در حوزه فرهنگ و ادب عامه ایرانی تبیین شود.

۲-۱. داستان‌ها، داستان امثال و حکایت‌های عامه ایرانی در منابع عربی

صورت‌های مختلفی از داستان‌های فولکلور ایرانی در منابع عربی ثبت و ضبط شده است؛ به نحوی که گاه این منابع به قدیمی‌ترین یا تنها مآخذ داستان‌های فولکلور ایرانی تبدیل شده‌اند.

برای نمونه در متن *خدای‌نامه* منقول از ابن مقفع در *نهایه الأرب*، در بخش مرتبط با اردشیر بابکان داستانی در باب علاقه اردشیر بابکان به دخترعموی اردوان، پس از قتل اردوان پسر بوذاسف، ذکر شده است. در این داستان اردشیر پس از آگاهی از تبار دختر از او کینه به دل گرفته، دستور قتل او را صادر می‌کند، اما وزیر وی ابرسام، پس از آگاهی از بارداری دختر از قتل وی خودداری می‌کند و او را از نظر شاه پنهان می‌کند. دختر، پسری را به دنیا می‌آورد که مطابق روایت، شاپور پسر اردشیر بابکان است. درست زمانی که اردشیر از بی‌فرزندی خود ابراز نگرانی می‌کند، ابرسام پرده از راز دختر و فرزندش بر می‌دارد. (ر.ک: نهایه الأرب، ۱۳۷۵: ۱۸۵-۱۸۳) این داستان عیناً در *مرزبان‌نامه* با عنوان داستان ایراجسته با خسرو، با اندکی تفاوت و البته بدون نام‌ها و نسب‌های ذکر شده در *خدای‌نامه* آمده است (ر.ک: وراوینی، ۱۳۹۸: ۶۲۲). روشن است که *نهایه الأرب* و بویژه *خدای‌نامه* ابن مقفع از نظر زمانی بر ترجمه فارسی *مرزبان‌نامه* تقدم دارد.

داستان معروف جمع کردن فرزندان و آزمودن آنان با شکستن چوب‌ها در تبیین اهمیت اتحاد نیز که در تاریخ جهانگشای جوینی به چنگیز خان مغول نسبت داده شده است (جوینی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۳۰)، پیش از آن در *محاضرات الأدبای راغب اصفهانی* مطرح شده و منسوب به اکثم صیفی است:

دعا اکثم بن صیفی اولاده عند موته، فاستدعی بضامته من السهام و تقدم إلى کل واحد أن یکسرها فلم یقدر أحد علی کسرها، قم بددها و تقدم إلیهم أن یکسروها فاستسهلوا کسرها، فقال:

کونو مجتمعین لیعجز من ناواکم عن کسرکم کعجزکم. (راغب اصفهانی، ۱۹۹۹، ج ۱: ۴۳۳)

یا مثلاً اینکه *خدای‌نامه* ابن مقفع در *نهایه الأرب* قدیمی‌ترین مآخذ داستان مثل «هر کاری وقتی دارد» است:

و قد ثبت عندنا فیما یؤثر من أمثال الحكماء ان قوما كانوا ذوی اِبل مویّلة، و كان لابلهم فحل نفیس بالتجایة. فطعن فی السنن و لم یبق له نسل، فنجم من نسل فصیل، ففضن اهلہ به، فقیدوه، و لم یدعوه یقضی من ذات نفسه وطرا. حتی جامره علی الاقتصاد، فهلک منه، و هلک الفحل. و لو ان القوم ترکوا ذلك الفصیل، فانتشر فی الارض قضی لنفسه وطرا، و سكن من شرّة شبابه؛ كان ذلك احرى بصلاحة، اذ اعانه القدر، و مد منه الاجل. (نهاية الأرب، ۱۳۷۵: ۱۶۳)

(برای نمونه‌های بیشتر در مأخذیابی حکایات رایج در فرهنگ ایرانی در منابع عربی ر.ک: سبزیان‌پور و دارابی، ۱۳۹۱: ۵۳-۴۷)

— در ادامه تبیین اهمیت منابع عربی در حفظ مؤلفه‌های ادب عامه ایرانی می‌توان به ترجمه عربی یکی از داستان‌های بلند عامیانه به نام *داراب‌نامه* با عنوان قصه فیروزشاه بن ملک ضارب (داراب) اشاره کرد که ذبیح‌الله صفا در تصحیح متن مکتوب داراب‌نامه فارسی برای تکمیل داستان از خلاصه‌ای از ترجمه عربی آن استفاده کرده است. (بیغمی، ۱۳۳۹: ۷۵۸)

۲-۲-۲. اهمیت آثار نویسندگان و شاعران ایرانی عرب‌زبان، به‌ویژه شعویان از نظر ثبت و ضبط مؤلفه‌های ادب عامه ایرانی

نهضت شعوبیه یکی از مهم‌ترین عوامل انتقال فرهنگ و ادب عامه ایرانی به فرهنگ و منابع عربی است. «بزرگترین نهضت ایرانیان که منجر به انقراض دولت و سیادت حکمرانان عرب شد، نهضت شعوبیه بود. این نهضت از اوایل قرن دوم هجری بلکه پیش از آن شروع و دنباله آن تا سده ششم هجری کشیده شد.» (ممتحن، ۱۳۷۰: ۱۸۸) در میان نویسندگان و شاعران ایرانی عرب‌زبان، گروهی نظیر ابن مقفع به دلیل همسویی تفکراتشان با این نهضت و توجه به فرهنگ و ادب ایرانی، شعوبی خوانده شدند. آثار این دسته حاوی تعداد زیادی از مؤلفه‌های ادب عامه ایرانی به زبان عربی است. برای نمونه در آثار ابن مقفع می‌توان موارد متعددی از مؤلفه‌های ادب عامه از جمله امثال ایرانی و یا امثال رایج در فرهنگ ایرانی را مشاهده کرد:

«انّ الضرس لا یزال متأكلا و لا یزال صاحبُه منه فی آلم و اذی حتّس یفارقُه» (ابن مقفع،

۲۰۰۲: ۱۴۰).

«دندان کرم افتاده را باید کند» (امینی، ۱۳۸۹: ۲۸۷).

در *الأدب الصغیر* نیز آمده است:

«الرجل الذی لا مروءة له یهان و ان کثر ماله کالکلب الذی یهون علی الناس و ان هو

طوّق و خلّخل» (ابن مقفع، ۱۹۵۶: ۱۵۵).

«سگ را سگی از قلاده کمتر نشود.» (ذوالفقاری، ۱۳۸۸: ۱۲۰۰)

برخی نیز نظیر محمود وراق، ابوالعتاهیه، صالح بن عبدالقدوس و بشارین برد، امثال و حکم ایرانی را به نظم عربی در آوردند. «می گویند هزار ضرب المثل از عرب و هزار ضرب المثل ایرانی در دیوان صالح وجود دارد.» (عاکوب، ۱۳۷۴: ۳۰۶)

برای نمونه در *محاضرات الأدبای راغب اصفهانی* ذیل عنوان «تفضیل بعید موال علی

قریب معاد» از قول بشار آمده است:

رَبِّمَا سَرَّكَ الْبَعِيدُ وَأَصْلًا كَ الْقَرِيبِ النَّسِيبِ نَارًا وَعَارًا

(راغب اصفهانی، ۱۹۹۹، ج ۱: ۴۳۵)

این مضمون در میان امثال فارسی بارها تکرار شده است.

«خویش را دشمن نزدیک همان خویش بود (صغیر اصفهانی).» (ذوالفقاری، ۱۳۸۸:

۹۳۵)

(برای نمونه‌های بیشتر در این زمینه ر.ک: راغب اصفهانی، ۱۹۹۹، ج ۱: ۲۶۸-۳۹۱)

۲-۳. اهمیت جنگ‌های عربی در فرهنگ و ادب عامه ایرانی

مشهور است که جاحظ با اثر مشهور خود *البيان و التبیین*، شیوه‌ای نو در تاریخ تألیفات عربی بنا نهاد. این شیوه که موسوم به جنگ‌نویسی است، موجب شد جاحظ مجموعه‌ای از اقوال، آیات، احادیث، روایات، لطایف، نکات بلاغی و موارد دیگر را یک جا در اثر خود نقل کند.

سبک جاحظ جدید و تجربه نخستین بود، لذا استوار و جا افتاده نیست و در بسیاری موارد

نوشته‌اش به حد خسته‌کننده‌ای در هم برهم و از اینجا و آنجا و قلم‌انداز به نظر می‌آید؛ اما درست

همین خصوصیت در نظر تحسین کنندگان جاحظ دلکش افتاد و احساس کردند از سبک جدی و فضل فروشانه و سنگین علما، که شیوه غالب بود، رهایی یافته‌اند.» (متر، ۱۳۶۴، ج ۱: ۲۷۱)

این ویژگی موجب شد راه بازتاب اقوال و حکایات مربوط به فرهنگ و ادب عامه و مخصوصاً فرهنگ و ادب عامه ایرانی به آثار مکتوب نیز هموارتر شود. باز نمود فرهنگ، اقوال، امثال و حکایات ایرانیان در این گونه آثار به فراوانی یافت می‌شود. بعد از جاحظ آثاری نظیر *عیون الاخبار* ابن قتیبه دینوری، *المحاضرات* راغب و *الإمتاع و الموانسة* ابوحیان توحیدی به تقلید از آن نوشته شد.

برای نمونه در *الإمتاع و الموانسة* در شب بیست و چهارم ذیل بحث درباره درختان، حیوانات و سنگ‌های معدنی می‌توان بازتاب برخی باورهای رایج در فرهنگ ایرانیان در باب این موارد را مشاهده کرد. مثلاً در بخش بحث درباره مروارید به عقیده مشهور نحوه تشکیل مروارید پرداخته شده است: «... و كذلك الدرّ فإنه طُلُّ يَرْسَخُ فِي أَصْدَافِ نَوْعٍ مِنَ الْحَيَوانِ الْبَحْرِيّ، ثُمَّ يَغْلُطُ وَ يَجْمُدُ وَ يَنْعَقِدُ فِيهِ...» (توحیدی، ۲۰۰۵: ۲۳۵)

یا شب بیست و ششم که به کلی به بحث درباره کلمات قصار و نوادر آن اختصاص یافته است (ر.ک: همان: ۲۵۸).

۲-۲-۴. لزوم توجه به آن دسته از مؤلفه‌های ادبی موجود در منابع عربی که خاستگاه عامیانه دارند

در جهان انتزاعی پژوهش، میان فرهنگ مردم و میراث فرهنگ نخبگان دیواری کشیده می‌شود که در نتیجه آن رابطه ادب عامه و ادب رسمی در پژوهش‌های مربوط به فرهنگ و ادب پارسی مبهم است.

باید این نظر را بپذیریم که مطالعه فرهنگ شفاهی، بخش جدایی‌ناپذیر پژوهش ادبی است، زیرا نمی‌توان آن را از مطالعه آثار مکتوب جدا کرد و بین ادبیات مکتوب و شفاهی پیوسته تأثیر متقابل وجود داشته است. بی آنکه تسلیم زیاده‌روی‌های توده‌شناسانی چون هانس نومان شویم که بیشتر ادبیات شفاهی اخیر را «کالای نازل فرهنگی» می‌داند، باید قبول کنیم ادبیات مکتوب طبقات بالا عمیقاً در ادبیات شفاهی تأثیر کرده است. از طرفی باید خاستگاه توده‌ای بیشتر مایه‌ها و انواع بنیادی ادبی را قبول کنیم. (ولک، ۱۳۷۳: ۴۱ و ۴۲)

بنابراین یکی از اصلی‌ترین گام‌های لازم در زمینه تبیین اهمیت منابع مکتوب عربی در زمینه ادب عامه ایرانی توجه به مؤلفه‌های دارای خاستگاه توده‌ای و عامیانه است.

به جز مؤلفه‌هایی نظیر فابل، پارابل، لطیفه و فکاهی برای مثال اشعار عامیانه‌ای به زبان عربی از قرن دوم هجری و از برخی شاعران عامیانه‌سرا که بعضی ایرانی‌الاصل نیز بوده‌اند، وجود دارد. از جمله این شاعران می‌توان به مروان بن محمد بصری که در اصل خراسانی بوده، ابن‌عبدل، احنف اکبری و ظاهر حداد اشاره کرد. (برای آشنایی بیشتر با این اشعار ر.ک: ذکاوتی قراگزلو، ۱۳۶۶: ۲۵ و ۲۶) به کارگیری اصطلاحات مربوط به پیشه‌وران و مسائل زندگی شهری از مضامین این گونه از اشعار عامیانه بوده است. این مضامین در شعر فارسی ذیل عنوان شهرآشوب قرار می‌گیرند.

نظر به کهن‌ترین شهرآشوب‌های عربی که سراینده آن نیز ایرانی بوده، و با توجه به نمونه شهرآشوب‌هایی که از شاعران قرن چهارم چون کسایی مروزی، رودکی و فرالابی به دست آمده، خاستگاه ایرانی شهرآشوب سرایی بدون هیچ تردیدی به اثبات می‌رسد. (مهدوی و بهنام‌فر و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۲)

افزون بر آن از پژوهش‌های انجام گرفته در مورد خاستگاه و وزن رباعی به نظر می‌رسد، رباعی نیز از فرهنگ ایرانی و ترانه‌های عامیانه، به عربی با عنوان الدوییت منتقل شده است. «وزن رباعی در سخنان توده مردم وجود داشت.» (شمیسا، ۱۳۷۴: ۳۱) خصوصاً اینکه بخشی از فلهویات رایج در فرهنگ ایران باستان نیز چهار مصرعی است (ر.ک، همان: ۳۲).

بازتاب روایت‌های مربوط به تکدی‌گران شیاد و سخنور مشهور به بنی‌ساسان و ساسیان که تکدی‌گری، داستان‌سرایی، فالگیری و موارد دیگر از اعمال این گروه بوده است، در مقامات بدیع‌الزمان همدانی نیز از مؤلفه‌هایی است که خاستگاه عامیانه دارند. این روایات همچنین از لحاظ بازتاب بخشی از فرهنگ، داستان‌ها و حکایات عامیانه اهمیت دارند. (ر.ک: فتحی، ۱۳۶۲: ۹۳ و ر.ک: ستاری، ۱۳۶۸: ۵۸-۵۶)

۲-۵. اهمیت منابع عربی از نظر ثبت و ضبط تاریخ افسانه‌ای ایرانیان و اهمیت آن در بحث مطالعات اسطوره‌شناختی

با شکل‌گیری نهضت شعوبیه و ترجمه منابع تاریخی ایرانیان و بویژه خدای‌نامه، پای اساطیر ایرانی به فرهنگ و منابع عربی گشوده شد. ویژگی بارز این آثار آمیختگی حقایق تاریخی با افسانه‌ها و داستان‌های حماسی_اسطوره‌ای است. نخستین نمود ترجمه منابع تاریخ افسانه‌ای ایرانیان به زبان عربی، در ترجمه خدای‌نامه‌های پهلوی به واسطه کسانانی چون ابن مقفع دیده می‌شود. ترجمه‌های خدای‌نامه‌های پهلوی از میان رفته و جز بخشی از خدای‌نامه ابن مقفع در کتاب *نهاية الأرب* اثری در دست نیست. «کلمه «خدای‌نامه» اسم کتاب مشخصی نبوده، بلکه مانند کلمه «شاهنامه» اسم عام بوده است و به کتاب‌های حاوی داستان‌های پهلوانی ایران و سیره شاهان این سرزمین اطلاق می‌شده است.» (امیدسالار، ۱۳۸۸: ۲۱) بنابراین خدای‌نامه‌ها تحریرهای مختلفی داشته و از نهادهای مختلفی نظیر دربار و خاندان‌های اشراف، موبدان زرتشتی و روایات عامه مردم تأثیر می‌گرفته است. (ر.ک: خالقی مطلق، ۱۳۵۵: ۱۰۷۵)

توجه به همان اندک منابع عربی باقیمانده نیز در تبیین ویژگی‌های اسطوره‌ها در هر تحریر یاری کننده است. برای نمونه خدای‌نامه ابن مقفع در *نهاية الأرب*، به دلیل روایت دینی از داستان رستم و اسفندیار به تحریر دینی خدای‌نامه منسوب است. «بر خلاف روایت شاهنامه و غرر الاخبار، رستم دژ دینی است که بر ضد گشتاسپ تازه آیین سر به شورش برداشته و سرانجام اسفندیار دین گستر را که از سوی پدر به مقابله او شتافته کشته است.» (خطیبی، ۱۳۷۵: ۱۴۳) از سویی در متن منقول از ابن مقفع در *نهاية الأرب* بارها از زبان خود او به متعدد بودن منابع در ترجمه خدای‌نامه اشاره شده است:

«قال عبدالله بن المقفع قرأت في كتب سير الملوك من العجم ان ولد اذروان بن اشه بن اشغان ملوك الماهين...» (نهاية الأرب، ۱۳۷۵: ۱۵۹)

وجدت في كتب العجم حرب رستم و اسفندیار. (نهاية الأرب، ۱۳۷۵: ۸۲)

بر همین مبنا می‌توان این فرضیه را مطرح کرد که با ترجمه‌ای از خدای‌نامه مواجهیم که حداقل ویژگی‌های دو تحریر از خدای‌نامه‌ها یعنی تحریر دینی و تحریر شاهی را باز

می‌نماید. از سویی شباهت‌هایی میان روایات کتاب غرر الاخبار الملوک العجم و سیرهم و شاهنامه وجود دارد. «هر دو کتاب متکی به یک منبع مشترک بودند.» (هامین آنتیلا، ۱۴۰۰: ۱۸۲) بررسی جایگاه و شخصیت پردازی‌های مختلف از پهلوانان اساطیری ایرانی نظیر رستم در منابع یاد شده، می‌تواند تا حدودی ساز و کار تحریرهای مختلف داستان‌های خدای‌نامه‌ها و چهره‌های مختلف اساطیر را در فرهنگ ایرانی بازنماید.

در شاهنامه و غرر الاخبار، رستم پهلوان پهلوانان ایرانی است و تلاش گویندگان صرف ارائه چهره شکست‌ناپذیر، بخرد و پهلوانی تمام عیار از رستم می‌شود. اما در روایت دینی نه‌ایه الأرب از داستان رستم و اسفندیار، از آنجا که این نبرد، نبرد آیین مهر و دین زردشتی است (ر.ک: شمیسا، ۱۳۷۶: ۲۱)، چهره نابکارتری از رستم ارائه شده و رستم به طور مداوم در حال تخطی از آئین پهلوانی و اصول اخلاقی و نیرنگ بازی است:

فلم یحلّ سلاح رستم فی اسفندیار لصلابة جلده و لم یقدر اسفندیار علی رستم، لقوته و شدته. فمکثا بذلک اربعین یوما. ثم ان رستم هم بالغدر باسفندیار. فعبا جنوده، و وثب علی عسکر اسفندیار، فقتل منهم مقتلة عظيمة. (نه‌ایه الأرب، ۱۳۷۵: ۸۴)

نیرنگ رستم در برابر عهدی است که دو پهلوان بر طبق آیین بزرگان و انصاف، مبنی بر نبرد تن به تن دو پهلوان برای جلوگیری از کشتار سربازان بسته بودند. در پایان روایت نیز دلیل مرگ رستم نه سقوط در چاه بلکه زخم‌های اسفندیار و متفاوت با روایت فردوسی دانسته شده‌است:

و ان رستم بعد مهلك اسفندیار خرج الی صید، فرفعت له عانة من الوحش، فرکض فی طلبها، فانتهی فی خمره رکض هو و فرسه الی بئر فتهور فیها، فمات. و یقال بل انتقضت علیه جراحته التي اصابتها من سهام اسفندیار، فمات. (نه‌ایه الأرب، ۱۳۷۵: ۸۵)

توجه به چنین مواردی نشان می‌دهد که نهادهایی نظیر حکومت و دربار، روحانیت و عامه مردم، تا چه میزان در جهت‌گیری‌ها و شخصیت پردازی اساطیر ایرانی در داستان‌های عامیانه اثر بخش هستند. باید به این مسئله توجه کرد که مقایسه چنین تغییرات و تحولات

اسطوره‌شناختی جز با توجه به منابع عربی حافظ ادبیات فولکلور ایرانی ممکن نیست و بدون توجه به این منابع نمی‌توان ضعف آموزش و پژوهش در این حوزه را جبران کرد.

۲-۲-۶. تأثیر فرهنگ عربی-اسلامی بر مؤلفه‌های ادب عامه ایرانی

به هنگام بحث از اهمیت منابع عربی قرن دوم تا ششم هجری در بحث ادبیات فولکلور، باید به یکی از مزیت‌های مهم این متون، یعنی فراهم کردن امکان بررسی تأثیرات فرهنگ عربی _ اسلامی بر فرهنگ و ادب عامه ایرانی نیز توجه کرد. این تأثیر چنان مقوله گسترده‌ای است که بررسی همه جوانب آن در یک جستار کوتاه ممکن نیست. اما برای نمونه می‌توان به چند مقوله تأثیر از امثال و حکم عربی، تأثیر از تاریخ اساطیر سامی و تأثیر از داستان‌های عاشقانه عربی یا عشق عذری اشاره کرد.

۲-۲-۶-۱. تأثیر از امثال و حکم عربی

افزون بر عواملی نظیر نقش گسترده عامه مردم در انتقال امثال و حکم هر فرهنگ به فرهنگ مقابل (ر.ک: عاکوب: ۱۳۷۴: ۱۳۲ و ضیف: ۱۹۷۵: ۹۴)، شکل‌گیری نهضت شعوبه و جلب توجه شاعران ایرانی و عرب به منظوم کردن امثال و حکم، آشنایی ایرانیان با مضامین حکم اخلاقی و جلب نظر آنان به حکمت‌ها و سخنان ائمه و بزرگان عرب نیز در تأثیر فرهنگ ایرانی از امثال و حکم فرهنگ عربی-اسلامی نقش بسیاری داشت. گسترده‌ترین نمود این آمیختگی را می‌توان در مشابهت‌های موجود میان امثال و حکم ایرانی و سخنان پیامبر، حضرت علی (ع) و تأثیر از قرآن کریم مشاهده کرد: از مشهورترین نمونه این موارد، مثلی در باب بیهوده‌کاری در کلام حضرت علی (ع) است:

«كُنَّا قَلِ التَّمْرِ إِلَى هَجْرٍ» (شهیدی، ۱۳۷۸: ۲۹۱)

«خرما به بصره بردن باشد ز احمق.» (ذوالفقاری، ۱۳۸۸: ۸۹۸)

از قول امام علی (ع) آمده است:

«أَحْمَدُ مَنْ يَعْلُظُ عَلَيْكَ وَيَعْظُكَ، لَا مَنْ يُزَكِّيكَ وَيَتَمَلَّقُكَ.» (ابن‌ابی‌الحدید، ۱۹۷۱،

۲۶: ۲۵۸)

در کلیله و دمنه آمده است:

«خیر الإخوان و الأعوان أقلمهم مداهنة في النصيحة.» (ابن مقفع، ۲۰۰۲: ۱۳۸)

در مجمع الأمثال میدانی آمده است:

«أخوك من صدقك النصيحة.» (میدانی، ۱۹۷۳، ج ۱: ۲۳)

«پند از کسی شنو که ندارد ز تو طمع.» (ذوالفقاری، ۱۳۸۸: ۶۴۵)

«لكل جنب مصرع» (میدانی، ۱۹۷۳، ج ۲: ۲۰۲)

«هر زاینده‌ای میرنده است.» (ذوالفقاری، ۱۳۸۸: ۱۸۶۹)

«لكل غد طعام»

«روزی فردا را امروز مطلب.» (ذوالفقاری، ۱۳۸۸: ۱۰۹۷)

۲-۶-۲. تأثیر از تاریخ اساطیر سامی و اسلامی

با ورود اسلام به ایران و گسترش مضامین آیات قرآن کریم، آشنایی ایرانیان با اساطیر سامی و بویژه قصص الأنبياء آغاز شد. چگونگی ورود اساطیر سامی و اسلامی به فرهنگ ایرانیان از طریق منابع عربی قابل تبیین و پیگیری است. در مقدمه نهایی الأرب گزارشی مبنی بر تقاضای هارون الرشید از اصمعی برای خواندن سیرالملوکی که از زمان سام بن نوح آغاز شده و سپس درخواست تدوین کتابی که از زمان آدم (ع) شروع شود، ذکر شده است. (ر. ک، نهاییه الأرب، ۱۳۷۵: ۱)

تدوین چنین کتاب‌هایی در ابتدا منجر به همگام سازی اساطیر ایرانی و عرب و بعدها منجر به تطبیق اساطیر دو ملت شد. نمونه مورد نخست را می‌توان در خدای نامه منقول از ابن مقفع در نهاییه الأرب مشاهده کرد. «ترجمه او همچون دیگر متون تاریخی عربی، در جهت همگام سازی اطلاعات به دست آمده از منابع ایرانی با تاریخ مقدس اسلامی بوده است.» (هامین-آنتیلا، ۱۴۰۰: ۱۱۳) در بحث اسطوره‌شناسی تطبیقی کتاب بسیار مهمی به نام البدء و التاريخ تألیف ابونصر مطهر بن طاهر مقدسی است که از نخستین کسانی که به تطبیق و مقایسه اساطیر ایرانی و سامی، نظیر سلیمان و جمشید پرداخته است. «این روش در تاریخ‌نویسی رسمی به سنتی رایج تبدیل شده و در داستان‌های نقالی-عامیانه متأخر بر دامنه

و تنوع آن بسیار افزوده شده است و کسان و مضامین اسلامی و شیعی را هم فراگرفته است.» (آیدنلو، ۱۳۹۲: ۶) بنابراین آشنایی با چنین متونی برای شناخت زمینه‌های پدید آمدن داستان‌های بلند عامیانه در دوره‌های بعد نظیر رستم‌نامه در دوره صفوی اهمیت بسیاری دارد.

۲-۲-۶. داستان‌های عاشقانه عربی یا عشق عذری

به موازات داستان‌های عاشقانه فولکلور ایرانی نظیر خسرو و شیرین یا ویس و رامین، در قرون نخست اسلامی داستان‌های عاشقانه فولکلور عربی، مشهور به عشق عذری از فرهنگ عربی به فرهنگ ایرانی انتقال یافت. روایت لیلی و مجنون، روایت جمیل بن عبدالله معمر عذری و بینه و روایت قیس بن زریح مشهورترین نمونه‌های داستان‌های یاد شده هستند که ذکر آن‌ها در منابع عربی تألیف ایرانیان نظیر الاغانی موجود است و توجه به آن‌ها در بحث ادبیات غنایی فولکلور ضروری است.

۲-۳. اهمیت نویسندگان و آثار

تعداد منابع عربی حاوی ادبیات عامه ایرانی و عربی به قدری است که ارائه فهرست جامعی از همه آنان در این جستار و گستره محدود دو واحد درس متون نظم و نثر عربی، ممکن نیست و تنها بر اساس معیار اهمیت آثار در تاریخ ثبت مؤلفه‌های فرهنگ و ادبیات فولکلور، به معرفی چند نویسنده و اشاره به مهم‌ترین آثار آنان اکتفا خواهد شد.

۲-۳-۱. ابن مقفع

«ابو محمد عبدالله روزبه بن داذویه معروف به ابن مقفع است. در سال ۱۰۶ هجری قمری در قریه جور از بلاد فارس متولد شد.» (ابن خلکان، ۱۹۷۲، ج ۲: ۱۵۱ و الفاخوری، ۱۹۸۶: ۵۳۲ والزرکلی، ۲۰۰۲، ج ۴: ۱۴۰) پایگاه ابن مقفع در زمینه حفظ و پاسداشت فرهنگ و ادب ایرانیان، اگر بیشتر از فردوسی حکیم نباشد کمتر هم نیست. (ر.ک: عظیمی، ۱۳۵۵: هشت). در میان آثار ابن مقفع به جز کلیله و دمنه که خاستگاه عامیانه و تأثیر مجدد آن بر ادب عامه غیر قابل انکار است، می‌توان به اهمیت دو ادب نامه وی و خدای نامه اشاره کرد. *الأدب الصغیر و الأدب الکبیر* را می‌توان نخستین جُنگ‌های امثال و حکم رایج در فرهنگ ایرانی بعد از اسلام^۱ دانست. «ابن مقفع نه تنها مضامین بسیاری را از نهج البلاغه در این دو کتاب

خود آورده، بیش از ۱۵ عبارت از کلام علی (ع) را بدون اشاره به نام حضرت، لفظاً و معنا نقل کرده است.» (سبزیان پور، ۱۳۸۶: ۶۴)

خدای‌نامه نیز مشهورترین اثری است که ابن مقفع از پهلوی به عربی ترجمه کرده است. (ر.ک: اقبال آشتیانی ۱۳۸۲: ۸۵) در بخش‌های باقی‌مانده از این اثر در نهایتاً الأرب، مجموعه‌ای از انواع داستان‌های عامیانه شاهان، داستان پهلوانان، تعداد زیادی اندرزهای مربوط به فرهنگ ایران پیش از اسلام، مثل‌ها، داستان‌ها و فابل‌ها موجود است.^۲

۲-۳-۲. جاحظ

«نامش عمرو بن بحر و کنیه‌اش ابو عثمان است.» (ابن ندیم، بی تا: ۲۰۸ و الفخوری، ۱۹۸۶: ۵۵۲) «او حدود سال ۱۶۰ ه.ق و در شهر بصره متولد شد.» (ر.ک: فروخ ۱۴۲۷: ۳۰۴) از آثارش چنین برمی‌آید که کتاب‌های ایرانیان را مطالعه کرده و اخبار مربوط به آنان در آثارش یافت می‌شود. (ر.ک: فخور ۱۳۶۱: ۴۲۰) برای نمونه *البیان و التبیان* از نخستین جنگ‌های عربی است که اهمیت آن از لحاظ تقدم زمانی به عنوان مأخذ برخی روایات و حکایات عامیانه و امثال و اخباری از فرهنگ ایرانیان است. در *الحيوان* نیز به داستان‌های مربوط به حیوانات، اشعار، اخبار، ادب، فلسفه و سخنان مربوط به زندگی اجتماعی اشارات فراوانی شده است. (ر.ک: همان: ۳۰۸) اهمیت این اثر در بازتاب اقوال، امثال و حکایات مرتبط با فرهنگ و ادب ایرانی در موضوعات مختلف است. برای نمونه جاحظ ذیل تحقیق در باب شترمرغ می‌نویسد:

ایرانیان از مثال آوردن به شترمرغ آن کنایه کنند که اگر کسی از زیر بار کار شانه خالی کند گوید که تو شترمرغی که چون گویندش پرواز کن، گوید: من شترم و چون گویندش بار ببر گوید که من مرغم. (الحيوان ۱۴۲۴، ج ۴: ۱۹۷)

۲-۳-۳. ابوالفرج اصفهانی

ابوالفرج علی بن الحسین قرشی اصفهانی از محدثان، مورخان و ادیبان ایرانی‌الاصل در قرن سوم هجری است. «در اصفهان متولد شد (۲۸۴ ه.ق) و در عصر شکوفایی علمی در بغداد رشد یافت.» (الفخوری، ۱۹۸۶: ۵۸۱) مشهورترین اثر وی کتاب *الأغانی* دایرة‌المعارف

موسیقی عرب است. این کتاب جز موسیقی مشحون از اطلاعاتی در باب فرهنگ و ادب عامه ایرانی و عربی است. قصه‌ها و خرافات عربی، امثال عرب، مضامین و قصص تأثیر گذار^۳ در آثار ادب پارسی از جمله این موارد است. (ر.ک: الاصفهانی، ۱۳۶۸: دوازده تا چهارده).

۲-۳-۴. تعالی نیشابوری

«ابومنصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل معروف به تعالی است.» (الفاخوری، ۱۹۸۶: ۵۸۹) تعالی مشهور به جاحظ نیشابور است (الصفدی، بی تا: ج ۱۹: ۱۳۰). اهمیت آثار وی در زمینه اشعار، امثال، حکمت‌ها و صورت منظوم آن‌ها^۴، لطایف و حکایات تاریخی تا جایی است که به نظر می‌رسد مطالعه آثار وی بخش مهمی از منابع مورد نیاز دانشجویان گرایش ادب عامه باشد. مطالعه اثر مهم او یعنی *یتیمه الدهر فی محاسن الاهل العصر* و ذکر صورت منظوم امثال و حکم و شعر شاعران بزرگ ایرانی و عرب در این کتاب و کتابی نظیر *محاضرات الأدبای راغب اصفهانی*، نیاز آشنایی دانشجویان با شعر شاعران عرب را نیز برطرف خواهد کرد. *التمثیل و المحاضرة* او نیز حاوی امثال فارسی و عربی و قرآنی فراوانی است که رهگیری بسیاری از مضامین ادبیات عامه و معادل‌یابی آنها را میسر می‌سازد^۵، مثلاً در این کتاب است که «عذره أشد من جرمة» یا «خذه بالموت حتی یرضی بالحمی» (الثعالبی، ۱۹۸۳: ۴۴ و ۴۳) که معادل «عذر بدتر از گناه» و «به مرگ بگیر تا به تب راضی شود» است.

۲-۳-۵. ابوحیان توحیدی

علی بن محمد بن عباس، ادیب و فیلسوف قرن چهارم هجری، شیرازی یا نیشابوری الاصل است، برخی او را از اعلام صوفیان و شافعیان دانسته‌اند. (السبکی، ۱۴۱۳، ج ۵: ۲۸۶) در میان آثار او مهم تر از همه کتاب *الامتناع و المؤمنة* است. این کتاب شرح مجالس مؤلف با ابن سعدان وزیر است که در چهل شب اتفاق افتاده است. نویسنده در این کتاب چنان که پیش تر اشاره شد، وزیر را از اوضاع مردم عامه و افکار عمومی آگاه می‌کند.

۲-۳-۶. قاضی محسن تنوخی

«ابوعلی محسن بن علی بن محمد معروف به قاضی تنوخی در ۲۶ ربیع الاول سال ۳۲۷ ه.ق در بصره متولد شد» (فروخ، ۱۴۲۷: ۵۴۸). اغلب آثار قاضی تنوخی سرشار از داستان‌ها و حکایات حکمت آمیز است. از مهم‌ترین آثار وی در این زمینه فرج بعد از شدت (مشمول بر ۴۹۲ حکایت) است.

۲-۳-۷. راغب اصفهانی

ابوالقاسم حسین بن محمد بن مفضل، ادیب، مفسر، حکیم و فقیه قرن ششم هجری است. (ر.ک: راغب اصفهانی، ۱۳۷۷: هفت و هشت). معروف‌ترین اثر وی *محاضرات الأدباء* و *محاویر الشعراء و البلغاء* است. «این کتاب گنجینه‌ای است در امثال و حکم و ادبیات» (همان: پانزده)؛ همچنین این کتاب چنان که پیش‌تر اشاره شد از منابع دست اول در مورد بازتاب برخی از روایات مشهور عامیانه نیز است.

۲-۴. طراحی و پیشنهاد سرفصل درس فرهنگ و ادب عامه ایرانی در متون نظم و نثر عربی

عنوان درس: «فرهنگ و ادب عامه ایرانی در متون نظم و نثر عربی»

هدف: تقویت توانایی دانشجو در درک اهمیت متون عربی حاوی مؤلفه‌های ادب عامه

ایرانی

رؤوس مطالب و منابع پیشنهادی^۱:

۱. اهمیت و نقش نهج البلاغه و قرآن کریم در فرهنگ و ادب عامه ایرانیان

قرآن مجید، نهج البلاغه^۲

۲. اندرزها و حکمت‌های اخلاقی ایرانی، حکمت‌های عربی و درک اهمیت حکمت‌ها

و اندرزهای اخلاقی و دینی در فرهنگ ایرانیان (پیش و پس از اسلام)

الأدب الصغیر و الأدب الکبیر، نثر الدر فی المحاضرات^۳

۳. مثل‌های ایرانی در منابع امثال عربی، مثل‌های عربی، داستان‌های امثال

أمثال العرب^۴، مجمع الأمثال^۱، الأمثال المقارنة بین العربیة و الفارسیة^۱، التمثیل

والمحاضرة

۴. نمونه‌هایی از اشعار عربی شاعران ایرانی (صورت منظوم امثال و حکم)

یتیمۃ الدهر فی محاسن الاهل العصر

۵. حکایات حکمت‌آمیز (فابل، پارابل)

کليلة و دمنة، الفرج بعد الشدة

۶. اهمیت منابع تاریخی در تحلیل و بررسی اساطیر ایرانی، سامی و اسلامی و چگونگی همگام سازی آن‌ها

قصص الأنبياء^{۱۲}، نهاية الأرب فی اخبار الفرس و العرب^{۱۳}، غرر الاخبار الملوك الفرس

و سيرهم، البدء و التاریخ

۷. تحلیل و بررسی فرهنگ و ادب عامه ایرانیان در جنگ‌های عربی

البيان و التبيين، محاضرات الأدبا و محاورات الشعراء و البلغاء، الإمتاع و الموانسة

۸. بررسی داستان‌های عاشقانه عربی راه یافته به فرهنگ و ادب فارسی

الأغاني^{۱۴}

۹. تأثیر فرهنگ و ادب عامه در خلق نوع ادبی مقامه

مقامات بدیع الزمان همدانی

۱۰. لطایف و فکاهی در منابع عربی

الحيوان، لطائف الظرفاء من طبقات الفضلاء^{۱۵}

۱۱. آشنایی با متون تحقیقی نویسندگان عرب زبان در زمینه ارتباط فرهنگ و ادب عامه

ایرانیان با فرهنگ و ادب عربی و اسلامی

تأثیر پندپارسی بر ادب عربی^{۱۶}، نگاره‌های فارسی بر سنگ‌نوشته ادب عربی^{۱۷}، ادبیات

تطبیقی^{۱۸}

۳. نتیجه‌گیری

اندک اشارات صورت گرفته در جستار حاضر به بازتاب فرهنگ و ادب عامه ایرانی در منابع عربی و تأثیر آن از فرهنگ و ادب عربی، می‌تواند اثبات کند که سرفصل کنونی درس متون نظم و نثر عربی گرایش ادبیات عامه با اهداف و ماهیت گرایش تناسب ندارد. بحث تحقیق بازتاب مؤلفه‌های فرهنگ و ادب عامه ایرانی در منابع عربی، چنان گسترده

است که جستارهای مفصل و متعددی را می‌طلبد. هدف از اشاره به برخی نمونه‌های این موارد و ارائه فهرستی از اهمیت نویسندگان و آثار در این زمینه، بازتاب ظرفیت مغفول‌مانده این منابع در سرفصل مذکور است. در واقع انتخاب نویسندگان مذکور و اشاره به یک یا دو نمونه از آثار آنان به دلیل جلب توجه مدرسان به این منابع و آزادی عمل مدرس در مراجعه به سایر آثار آن نویسنده است. در طراحی سرفصل پیشنهادی کوشش شده سه رویکرد اثر محور، مؤلفه محور و پژوهش محور در نظر گرفته شود. البته رویکرد پژوهشی بر دو رویکرد دیگر غالب بوده و رابطه عموم و خصوص مطلق میان آن‌ها برقرار است. در تدریس این موارد نیز می‌توان به این سه رویکرد توجه کرد. یعنی نحوه ورود به منابع و دریافت خروجی از روند تدریس بر اساس این سه مورد سازماندهی شود. برای نمونه در موارد اثر محور نظیر قرآن و نهج البلاغه تمرکز بر مطالعه مؤلفه‌های ادبی اثر گذار در فرهنگ مردم نظیر داستان اقوام مغضوب، قصص الأنبیا و امثال و حکم در قرآن و نهج البلاغه باشد. هدف از این موارد ترسیم فضای چگونگی جلب توجه افکار عمومی به گونه جدیدی از روایات با اهداف و مؤلفه‌های جدید دینی در طول تاریخ اسلامی است. در تدریس موارد مؤلفه محور می‌توان رویکرد مقایسه‌ای اتخاذ کرد. نظیر پندها و اندرزها که یکی از پرشمار ترین مؤلفه‌های ادبی انتقال یافته به منابع عربی هستند. بررسی جایگاه آن در منابع عربی از طریق مقایسه اقوال منسوب به حکیمان و شاهان ایرانی و اقوال منسوب به حکیمان عرب، می‌تواند نقش این مؤلفه را در فرهنگ ایران باستان و ایران اسلامی تبیین و امکان پژوهش در باب چگونگی تداوم حضور آن را در فرهنگ عامه فراهم کند. به این صورت که مدرس با مواجه کردن دانشجو با مضامین اندرزی مشترک که به گویندگان متفاوتی نسبت داده شدند، می‌تواند نظر دانشجو را به اهمیت این ویژگی در فرهنگ عامه و اهمیت جایگاه اسطوره در صدور رواید برای ورود به فرهنگ عامه و انتساب غیر حقیقی سخنان حکیمانه به او جلب کند یا در مورد دو مؤلفه فابل و پارابل، با مقایسه آن در دو اثر نظیر کلیله و دمنه و فرج بعد از شدت می‌توان سیر تغییرات این مؤلفه‌ها را در فرهنگ عامه شناسایی کرد. برای مثال حکایات در کلیله و دمنه در خدمت بیان اصول اخلاقی هستند اما

در فرج بعد از شدت، حکایات علاوه بر اصول اخلاقی به خدمت بیان اصول و مؤلفه‌های مذهبی نیز درآمده‌اند. یا در مورد لطایف می‌توان شخصیت اصلی روایات آن را شناسایی و از طریق مقایسه آن‌ها به اطلاعات تفسیری در باب کارکرد این مؤلفه در طبقات مختلف جامعه و دو فرهنگ دست یافت. به بیان بهتر مدرس می‌تواند با انتخاب لطایفی با اساطیر کهن در فرهنگ ایرانی نظیر اسکندر ویا قهرمانان نوورود به فرهنگ اسلامی نظیر عقلای مجانبین، نظر دانشجویان را به تنوع و تحول این گونه و جایگاه آن در فرهنگ کنونی جلب کند.

رویکرد پژوهش‌محور نیز به بازتاب مؤلفه‌های گوناگون فرهنگ عامه از مؤلفه‌های ادبی تا باورهای عامیانه طبیعی، علمی و... در جنگ‌های عربی اختصاص دارد. در این بخش مدرس می‌تواند بنا به نظر خود یکی از موارد حائز اهمیت در فرهنگ ایرانی در جنگ‌های عربی نظیر بازتاب آیین‌های ایرانی درهریک از آثار جاحظ (نظیر المحاسن و الأضداد) یا بازتاب برخی موارد حائز اهمیت در فرهنگ عامه (که به دلیل توجه بیش از حد به تحقیق خرافات نادیده گرفته شدند) را انتخاب کرده و همراه با دانشجویان رویکردی پژوهشی نسبت به تاریخ ثبت این مؤلفه‌ها در پیش گیرد. با طرح چنین مواردی می‌توان بخشی از خلل تاریخی ذهنی دانشجویان در باب چگونگی فرهنگ و ادب عامه ایرانی پس از ورود اسلام را برطرف کرد و ذهن وارثان پژوهش در باب فرهنگ و ادب عامه ایرانی را به سمت اهمیت و چگونگی کاربرد مبانی نظری در پژوهش‌های خود هدایت کرد.

یادداشت‌ها:

۱. چنانچه اشاره شد، دو اثر مذکور به خوبی می‌تواند نمایانگر آمیزه‌ای از فرهنگ‌های رایج در آن عصر و خصوصاً آمیختگی اقوال حکیمانه ایرانیان با اقوال حکمای اسلامی باشد.
۲. تمثیل پرنده شبرما، مرغ سنگ‌خوار و آهوی جیداء که در منابع امثال فارسی توجه کمتری به آن شده‌است از آن جمله است (ر.ک: نه‌ایه الأرب ۱۳۷۵: ۶۲ و ۱۶۳).

۳. برای نمونه در این کتاب داستان لیلی و مجنون و روایت‌های متعدد عامیانه موجود از آن و یا روایت عشق جمیل بن معمر عذری به بئینه نیز به تفصیل ذکر شده است (برای مشاهده بازتاب داستان‌های منسوب به بئینه و جمیله در فرهنگ ایرانی ر.ک: اصفهانی ۱۳۶۴، ج ۱: ۲۷ و قصه دیدن لیلی خلیفه را در دفتر اول مثنوی).
۴. ثعالبی در تیمه الدهر به ذکر اشعار شاعران ایرانی و عرب پرداخته است. «علاوه بر ذکر آثار شاعران شام، عراق، اصفهان، فارس، اهواز، طبرستان و خوزستان، بخشی نسبتاً گسترده را به شاعران خراسان و ماوراءالنهر اختصاص داده است.» (حسینی، ۱۳۸۲: ۱۱۸).
۵. لطائف الظرفا من طبقات الفضلاء، اثر دیگری از او است که وجود لطایفی از صحابه و تابعین، از شاهان پیشین، از فرمانروایان بعد از اسلام، از وزراء، بزرگان، از ادیبان و سخنوران در این کتاب مطالعه آن را برای دانشجویان گرایش ادب عامه به منظور آگاهی از سیر تغییرات این گونه ضروری می‌نماید.
۶. به منظور جلوگیری از اطناب سخن معرفی منابع بیشتر و مشخصات تکمیلی منابع پیشنهادی در بخش طراحی رئوس مطالب به پی‌نوشت‌ها انتقال داده شد. مدرسان همچنین می‌توانند به دلخواه از منابع بیشتری نظیر آنچه در ادامه ذکر خواهد شد در روند تدریس استفاده کنند:
- العسکری، ابوهلال. (۱۹۸۸). **جمهره الأمثال**، بیروت: دارالجلیل.
- ابن عبد ربه، احمد بن محمد. (۱۴۰۷). **العقد الفرید**. محقق محمد مفید قمیحه. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- المسعودی، آبی الحسن علی بن حسین بن علی. (۱۹۷۳). **مروج الذهب و معادن الجواهر**، شرحه و قدم له محمد مفید قمیحه. بیروت: دارالکتب العلمیه.
۷. الهاشمی القرشی، علی بن ابی طالب. (۱۳۹۴). **نهج البلاغه**. ترجمه سید علی موسوی گرمارودی. تهران: قدیانی.
۸. الآبی، منصور بن الحسین الرازی، ابوسعید. (۱۴۲۴). **نثر الدر فی المحاضرات**. تحقیق خالد عبدالغنی محفوظ. لبنان: دارالکتب العلمیه.
۹. الضبی، المفضل بن محمد. (۱۴۰۱). **أمثال العرب**. تحقیق احسان عباس. بیروت: دارالرائد العربی.
۱۰. الميدانی، ابوالفضل. (۱۴۲۴). **مجمع الأمثال**. تحقیق قصی الحسین. بیروت: دارالمکتبه الهلال.
۱۱. زرکوب، منصوره. (۱۳۹۶). **الأمثال المقارنه بین العربیه و الفارسیه**. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
۱۲. الثعلبی، الاحمد بن محمد. (۱۲۸۲). **قصص الأنبياء**. مصر: المطبعة الامیریه بولاق.
۱۳. ناشناس. (۱۳۷۵). **نهایة الأرب فی اخبار الفرس و العرب**. تصحیح محمدتقی دانش‌پژوه. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. (در این کتاب تأکید بر بخش منقول از ابن مقفع است)
۱۴. الأصفهانی، ابوالفرج. (۲۰۱۱). **الأغانی**. تحقیق احسان عباس. بیروت: دارالصادر.

۱۵. الثعالبی، عبدالملک بن محمد. (۱۹۹۹). *لطائف الظرفاء من طبقات الفضلاء*. المحقق عدنان کریم رجب. بیروت: الدار العربیة للموسوعات.
۱۶. عاکوب، عیسی. (۱۳۷۴). *تأثیر پند پارسی بر ادب عربی*. ترجمه عبدالله شریفی خجسته، تهران: علمی فرهنگی.
۱۷. جمال‌الدین، محمد سعید. (۱۳۸۹). *نگاره‌های فارسی بر سنگ‌نوشته ادب عربی*. ترجمه و تحقیق قاسم مختاری و محمود شهبازی. اراک: دانشگاه اراک.
۱۸. غنیمی هلال، محمد. (۱۳۷۳). *ادبیات تطبیقی*. ترجمه سید مرتضی آیت‌الله زاده شیرازی. تهران: امیرکبیر.

کتاب‌نامه

- آذرنوش آذرتاش. (۱۳۸۵). «ابن مقفع». در *دایرة المعارف بزرگ اسلامی*. ج ۴. زیر نظر محمد کاظم موسوی بجنوردی. تهران: دایرة المعارف بزرگ اسلامی.
- آلیانی، فرشته؛ رضایتی، محرم؛ چراغی، رضا. (۱۳۹۹). «آسیب‌شناسی پایان‌نامه‌های ادبیات عامه در ایران». *فرهنگ و ادبیات عامه*، ش ۳۶، صص ۱-۲۹.
- آیدنلو، سجاد. (۱۳۹۲). «برخی نکات و بن‌مایه‌های داستانی منظومه پهلوانی _ عامیانه زرین قبانامه». *فرهنگ و ادبیات عامه*، ش ۱، صص ۱-۴۰.
- ابن ابی الحدید المدائنی، ابی حامد عزالدین. (۱۹۷۱). *شرح نهج البلاغه*. ضبطه و صححه محمد عبدالکریم النمری. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن خلکان، أبو العباس شمس‌الدین أحمد بن محمد بن ابی بکر. (۱۹۷۲). *وفیات الأعیان و أنباء أبناء الزمان*. تحقیق إحسان عباس. بیروت: نشر دار الصادر.
- ابن مقفع، عبدالله. (۱۳۹۲). *الأدب الصغیر و الأدب الکبیر*. ترجمه زین العابدین فرامرزی. قم: دانشگاه قم.
- ابن المقفع، عبدالله. (۱۹۵۶). *الأدب الکبیر و الأدب الصغیر*. بیروت: دار الفکر_مکتبة البیان.
- ابن مقفع، عبدالله. (۲۰۰۲). *کلیلة و دمنة*. بیروت: عالم الکتب.
- ابن میثم بحرانی، کمال‌الدین میثم بن علی. (۱۳۷۵). *شرح نهج البلاغه*. ترجمه قربانعلی محمدی مقدم، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

- ابن الندیم، محمد بن اسحاق. (بی تا). **الفهرست**. تحقیق یوسف علی طویل. بیروت: دارالکتب العلمیه. اصفهانی، ابوالفرج. (۱۳۶۸). **برگزیده الاغانی**. ترجمه و تلخیص و شرح از محمدحسین مشایخ فریدنی. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- اقبال آشتیانی، عباس. (۱۳۸۲). **شرح حال عبدالله بن مقفع**. تهران: اساطیر.
- الثعالبی، ابی منصور. (۱۹۸۳). **التمثیل والمحاضرة**. تحقیق. عبدالفتاح محمد الحلو. بیروت: دارالعربیة للکتاب.
- الجاحظ، عمرو بن بحر. (۱۴۲۴). **الحيوان**. بیروت: دارالعلمیه.
- افشاری مهران. (۱۳۸۸). «ادبیات عامیانه». در **دانشنامه زبان و ادب فارسی**. ج ۳. زیر نظر اسماعیل سعادت. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- امینی، امیرقلی. (۱۳۸۹). **فرهنگ عوام**. تهران: مازیار.
- امیدسالار، محمود (۱۳۸۸). «**خدای نامه**». در دانشنامه زبان و ادب فارسی. ج ۳. زیر نظر اسماعیل سعادت. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- بلوکباشی، علی. (۱۳۵۶). **فرهنگ عامه**. تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- بیغمی، حاجی محمد. (۱۳۳۹). **د/اراب نامه**. تصحیح ذبیح الله صفا. تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- بیهقی، حسینعلی. (۱۳۶۵). **پژوهش و بررسی فرهنگ عامه ایران**. مشهد: آستان قدس رضوی اداره موزه ها.
- تفضلی، احمد. (۱۳۷۶). **تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام**. به کوشش ژاله آموزگار. تهران: سخن.
- تفضلی، احمد. (۱۳۸۵). «فهلویات». ترجمه فریبا شکوهی. **نامه فرهنگستان**، ۸، ۱۳۰-۱۱۹.
- التوحیدی، ابی حیان. (۲۰۰۵). **الإمتاع والمؤانسة**. بیروت: المكتبة العصرية.
- جمال الدین، محمد سعید. (۱۳۸۹). **تکاره های فارسی بر سنگ نوشته ادب عربی**. ترجمه و تحقیق قاسم مختاری و محمود شهبازی. اراک: دانشگاه اراک.
- جوینی، علاء الدین عطا ملک. (۱۳۹۴). **تاریخ جهانگشای جوینی**. تصحیح حبیب الله عباسی و ایرج مهرکی. تهران: زوآر.
- حسینی، محمدباقر. (۱۳۸۲). **جاحظ نیشابور**. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.

- خالقی مطلق، جلال (۱۳۵۵)، *دانشنامه ایران و اسلام*، زیر نظر احسان یارشاطر، ذیل مدخل «ابوعلی بلخی»، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- خطیبی، ابوالفضل. (۱۳۷۵). «نگاهی به کتاب نه‌ایه‌الارب و ترجمه فارسی قدیم آن». *نامه فرهنگستان*. ش ۸
- ذکاو تنی قراگزلو، علیرضا. (۱۳۹۷). «البيان والتبيين». *نشریه دانشنامه جهان اسلام*. جلد ۵، ۵۰-۴۹.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۸۸). *فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی*. تهران: معین.
- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد. (۱۳۷۱). *محاضرات الادباء و محاورات الشعراء و البلاغ*. ترجمه محمد صالح بن محمد باقر قزوینی. تهران: سروش.
- الراغب الاصفهانی، ابی القاسم الحسین بن محمد بن مفضل. (۱۹۹۹). *محاضرات الأدباء و محاورات الشعراء و البلاغ*. حقه و علق حواشیه عمر الطباع. بیروت: دار الأرقم.
- روح‌الامینی، محمود. (۱۳۷۶). *آیین‌ها و جشن‌های کهن در ایران امروز*. تهران: آگاه.
- الزرکلی دمشقی، خیرالدین بن محمود بن علی بن فارس. (۲۰۰۲). *الأعلام*. بیروت: دار اللملاین.
- سبزیان‌پور، وحید. (۱۳۸۷). «تأثیر کلام حضرت علی (ع) در الادب اصغیر و الادب الکبیر». *مقالات و بررسی‌ها*. ۹۸، صص ۵۳-۷۰.
- سبزیان‌پور، وحید. (۱۳۸۹). «اهمیت منابع عربی در تبیین فرهنگ و ادب فارسی». *پژوهشنامه نقد ادبی*. ۱، صص ۷۳-۹۶.
- سبزیان‌پور، وحید، حدیث دارابی (۱۳۹۱)، «نقد و بررسی منابع حکایات کتاب جامع التمثیل»، *نشریه کتاب ماه ادبیات*، ۱۸۴.
- سبزیان‌پور، وحید و دارابی، حدیث و عزیزی، نسرین. (۱۳۹۳). «فرهنگ اسلامی ایرانی در کتاب *الادب الصغیر و تأثیر آن در منابع عربی*». کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی. ۱۳، ۷۲-۴۹.
- سبزیان‌پور، وحید و جهانی، هدیه. (۱۳۹۵). «داستان‌های امثال در امثال مولد». *فصلنامه فرهنگ و ادبیات عامه*. ۱۰، صص ۸۵-۱۱۱.
- السبکی، تاج‌الدین. (۱۴۱۳). *طبقات الشافعیة الکبری*. تحقیق محمود محمد الطناحی و عبدالفتاح محمد الحلو. مصر: دار الهجر.
- ستاری، جلال (۱۳۶۸). «زمینه فرهنگ مردم». *نشریه تنأتور*. ۶ و ۷، ۸، ۱۰۴-۹.

- سرفصل *ارشد زبان و ادبیات فارسی*. (۱۳۹۲). گرایش ادبیات عامه. برنامه مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- سپیک، ییری. (۱۳۸۴). *ادبیات فولکلور ایران*. ترجمه محمد اخگری. تهران: سروش.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۴). *سیر رباعی*. تهران: فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۶). *طرح اصلی داستان رستم و اسفندیار (همراه با مباحثی در آئین مهر)*. تهران: میترا.
- شهیدی، سید جعفر. (۱۳۷۸). *ترجمه نهج البلاغه*. تهران: علمی فرهنگی.
- ضیف، شوقی. (۱۹۷۵). *تاریخ الادب العربی*. عصر العباسی الثانی. الطبعة الثامنة. بیروت: دارالمعارف.
- عاکوب، عیسی. (۱۳۷۴). *تأثیر پند پارسی بر ادب عرب*. ترجمه عبدالله شریفی خجسته. تهران: علمی فرهنگی.
- عظیمی، عباسعلی. (۱۳۵۵). *شرح حال و آثار ابن مقفع*. تهران: انتشارات فرخی.
- الفاخوری، حنا. (۱۹۸۶). *الجامع فی تاریخ الادب العربی*. ادب القدیم. بیروت: دار الجیل.
- فاخوری، حنا. (۱۳۶۱). *تاریخ ادبیات عرب*. ترجمه عبدالحمید آیتی، تهران: توس.
- فتحی، رسول. (۱۳۶۲). «ساسیان یا بنی ساسان». *زبان و ادب فارسی*. ۱۳۰، صص ۸۹-۱۰۲.
- فروخ، عمر. (۱۴۲۷). *تاریخ الادب العربی*. بیروت: دارالعالم الملايين.
- کاظمی سهلوانی، حسن (۱۳۹۲). *امثال علوی و لآلی دری*. اصفهان: پیام صادق.
- متر، آدام. (۱۳۶۴). *تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری*. ترجمه علیرضا ذکاوتی قراگزلو. تهران: امیرکبیر.
- محقق، مهدی. (۱۳۸۳). «ادبیات تطبیقی (فارسی و عربی)». همایش بزرگداشت دکتر فاطمه سیاح. دوره ۱.
- ممتحن، حسینعلی. (۱۳۷۰). *نهضت شعوبیه جنبش ملی ایرانیان در برابر خلافت اموی و عباسی*. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی با همکاری انتشارات اساطیر.
- مهدوی، بتول؛ بهنام‌فر، محمد؛ شمس‌الدینی، مصطفی. (۱۳۹۵). «انواع شهر آشوب و کهن‌ترین شهر آشوب صنفی». *فنون ادبی*. سال هشتم، ش ۱۴، صص ۴۳-۵۴.
- میدانی، ابوالفضل. (۱۹۷۳). *مجمع الامثال*. به اهتمام محمد محی‌الدین عبدالحمید. بیروت: دارالجیل.

- نه‌ایه/أرب (۱۳۷۵). تصحیح محمد تقی دانش‌پژوه. تهران: انجمن آثار و مفاخر ملی.
- وراوینی، سعدالدین. (۱۳۹۸). *موزیان‌نامه*. تصحیح علامه محمد قزوینی. شرح خلیل خطیب رهبر. تهران: صفی‌علیشاه.
- ولک، رنه و آستن، وارن. (۱۳۷۳). *نظریه ادبیات*. ترجمه ضیا موحد و پرویز مهاجر. تهران: علمی فرهنگی.
- هامین-آنتیلا، یاکو. (۱۴۰۰). *خدا، یانامک شاهنامه فارسی میانه*. ترجمه مهناز بابایی. تهران: مروارید.

